

УДК 343.967

Смирнова Ірина Валентинівна — старший науковий співробітник Міжвідомчого НДЦ з проблем боротьби з організованою злочинністю при Раді національної безпеки і оборони України

Науково-теоретична основа профілактики злочинів у сфері наркобізнесу в Україні

У статті розглянуто деякі науково-теоретичні аспекти становлення і розвитку засад профілактики злочинів загалом і у сфері наркобізнесу зокрема.

Ключові слова: наркобізнес, наркоспоживач, попередження злочинів, профілактика наркоманії, припинення злочинів у сфері наркобізнесу.

Яким би чином не розвивалася структура наркобізнесу, наркоспоживач, на переконливу думку відомого російського дослідника економічного феномену наркобізнесу Л. М. Тимофєєва, залишається його головним інвестором та основним покупцем послуг. Купуючи на вулиці дозу наркотику, саме споживач оплачує весь ланцюг, всю ієрархічну драбину наркобізнесу — знизу догори [1, с. 52]. Науково-теоретичною основою системи профілактики наркобізнесу, на наш погляд, є усвідомлення даного концептуального положення, розуміння того, що ефективність протидії наркобізнесу має розглядатися у тісному взаємозв'язку з профілактикою немедичного наркоспоживання.

Як справедливо зазначає професор В. О. Глушков та інші дослідники, профілактика злочинів реалізується великою кількістю суб'єктів (у межах компетенції кожного) і на різних рівнях. За своїм змістом вона (попередження) представляє собою упорядковану систему різних за формою і змістом заходів, спрямованих на виявлення, попередження, обмеження і усунення криміногенних явищ і процесів, а також недопущення реалізації злочинних замислів конкретних осіб та припинення розпочатих злочинів [2, с. 9]. Вчений справедливо зазначає, що залежно від часу реалізації і характеру попереджувальних заходів у системі попередження злочинів чітко виділяються три самостійні напрями:

1) усунення (попередження, обмеження) криміногенних явищ і процесів, що виступають в якості причин і умов злочинності, та окремих видів злочинів — профілактика;

2) виявлення осіб і спільнот (груп), які плекають злочинні наміри та висловили злочинний умисел, і нейтралізація (усунення) їх рішучості вчинити злочин — попередження злочинів;

3) переривання злочинних дій конкретних осіб на стадіях готування до злочину і замаху на злочин — припинення [2, с. 9]. Напрями профілактичної діяльності реалізуються на двох рівнях — загальносоціальному і спеціально-кримінологічному.

Перед початком розгляду питань профілактики злочинів у сфері наркобізнесу представляється необхідним навести думку відомого німецького вченого Франца фон Ліста про те, що злочин такий же вічний, як смерть і хвороба, покарання ніколи не зникне, заходи попередження ніколи не переможуть злочинності, так само як величніший розвиток гігієни ніколи не переможе смерті й хвороб [3]. Стосовно наведеної думки В. В. Лунєєв висловився, що позиція Ф. Ліста представляється зловісною і позбавляє людське суспільство оптимістичної перспективи звільнення від жажливих власних пороків [4]. Розглядаючи різні наукові точки зору: Ф. Ліста — щодо безсмертя і вічності злочинності, Е. Дюркгейма — щодо нормальності присутності останньої у суспільстві, — зазначимо, що злочинність є об'єктивною ознакою будь-якого суспільного організму, але це ще не означає, що її розвиток не можна контролювати за допомогою засобів загальносоціальної і спеціальної профілактики, сліпо підкорюючись ідеям фаталізму злочинних проявів та стану безвиході від неспроможності їй протидіяти, що також спрацьовує на користь ділкам тіньових ринків, одним з різновидів яких є наркобізнес.

Як зазначає доктор медичних наук, професор В. Д. Мішиєв, нестабільна економічна ситуація, зменшення ділової активності населення, відсутність зрозумілих людям умов для швидкого поліпшення ситуації призводять до стану так званої “соціальної депресії”, браку відчуття особистої перспективи та значущості. Рекламування високих стандартів індивідуального добробуту у деяких ЗМІ під впливом закордонної кіно- та телепродукції спричиняє вплив на формування у частини психічно незрілої молоді імітаційних моделей поведінки, в яких роль наркозасобів є обов'язковою [5, с. 12]. Думка знаного психіатра, який працює з так званими наслідками наркобізнесу — психічними і поведінськими розладами внаслідок незаконного споживання наркозасобів — справедливо базується на тому, що відсутня цілісна інформаційна стратегія, яка має орієнтувати молоде покоління країни на збереження власного фізичного і психічного здоров'я та працездатності як основного та обов'язкового чинника життєвого добробуту.

Немедичне споживання наркозасобів розкладає свідомість людей та зводить їх до небезпечного стану тваринно-пасивного підкорення злочинним інтересам, уможлиблює управління масами за допомогою механізму узалежнення їх від наркотичних засобів. Усе це відкриває вхідні ворота у тому числі й для різних форм адикції особистості під впливом різноманітних психоактивних речовин — алкоголю, тютюну, наркотичних засобів, психотропних речовин, летючих токсичних розчинників, полінаркоманії — поєднаного одночасного зловживання декількома наркотиками [6, с. 187—199 ; 213—222; 224—239], що, на наше переконання, збільшує ринок немедичного попиту на наркозасоби, розширює можливості наркобізнесу.

На підтвердження даної тези можна навести прозорливе твердження В. В. Лунеева стосовно того, що визнання злочинності продуктом сучасного людського суспільства, який не минає та збільшується, не означає, що вона не може бути підкореною соціальному контролю, що вона не піддається соціальним впливам, що її не можна за тих чи інших умов мінімізувати..., що даремні загальносоціальні та спеціальні-кримінологічні заходи попередження злочинів [4].

Різним аспектам і етапам профілактики злочинності як у цілому, так і окремих видів злочинів, перевихованню злочинців та позбавлення їх можливості завдавати шкоду особі й державі, питанням співвіднесеності та взаємообумовленості моральних, релігійних і правових норм, ставлення моралі до галузі кримінально караних діянь, зокрема у сфері незаконного наркообігу [7, с. 31—32] були присвячені наукові праці дослідників різних галузей знань і різних періодів розвитку теорії кримінального права і кримінології таких, як: Чезаре Беккарія, Ієремія Бентам, С. Будзинський, Бріссо де- Варвілль, барон Гарофало, Еміль Дюркгейм, Цезар Ломброзо, Шарль Монтеск'є, Томас Морус, Жан-Жак Руссо, професор Микола Степанович Таганцев, Ансельм Фейєрбах, Енріко Феррі, Філанджієрі та дослідження інших основоположників філософських і науково-теоретичних основ призначення покарання та його превентивної функції. Мета й основні принципи цих теорій полягають у виправно-виховному і психологічному впливові покарання, завдяки якому можливі загальна і приватна превенція та виправлення злочинців [8, с. 21]. Ідеологи теорій кримінального покарання та його превентивного значення наголошували на необхідності кодифікованого визначення його розмірів, адекватності суворості санкцій покарання по відношенню до вчиненого винного діяння, соціальних передумов злочинів та їх профілактики завдяки покращенню умов життя і праці людей.

Серед перелічених дослідників були й такі, які вбачали превентивний вплив кримінального покарання у залякуванні не лише право-

порушника, тобто у реалізації припинення конкретного злочинного діяння, відвернення настання злочинного результату та попередження рецидиву злочину у майбутньому, а й законслухняних громадян завдяки остраху щодо застосування покарання до винного або через погрозу використання останнього. На їх погляд, прерогативою профілактики злочинів має бути неминуче виконання кримінально-правового покарання [9, с. 50], або спрацьовувати схема: злочин → кримінально-правове покарання, де відсутня дозлочинна загальносоціальна та індивідуальна профілактика кримінальних правопорушень та їх наслідків.

У роботі “Теоретические основы предупреждения преступлений”, авторами якої є А. Е. Жалінський, В. К. Звірбуль, В. В. Клочков, В. М. Кудрявцев, Г. М. Мінковський та інші відомі вчені-кримінологи, наголошується у главі VI на головній особливості позиції прибічників правової превенції у сучасних кримінологічних концепціях зарубіжних кримінологів, яка полягає в тім, що вони передбачають реалізацію завдань попередження злочинності лише в рамках кримінально-правових понять “злочин—покарання” і в умовах судового провадження. Превентивні завдання кримінального права і правосуддя (як загальні, так і спеціальні) при цьому трактуються лише в плані підвищення ефективності покарання [10, с. 121].

В основі теоретичних концепцій попередження злочинності, зокрема Чезаре Беккарія та Ієремії Бентама, була розробка нових підвалин превенції, які дозволяли б максимально успішно попереджувати зло, будучи і морально виправданою і водночас ефективною [8, с. 22]. Але вважаємо, що подібні правила більше представляються бажаною, дещо ефемерною моделлю виховного і превентивного впливу кримінально-правового покарання.

Так, Ч. Беккарія зазначав, що краще попереджати злочини, аніж карати за них. Це, на його думку, утворює зміст будь-якого гарного законодавства. Вважаємо, що на особливу увагу в контексті вироблення механізму профілактики злочинів у сфері наркобізнесу заслуговує думка Ч. Беккарія стосовно того, що заборони багатьох не вартих уваги діянь (нехай і протиправних—І. В.) сприяють вчиненню нових злочинів і довільно визначають добродесність і порок [11, с. 231]. А це означає, що одними законодавчими заборонами неможливо протидіяти злочинам. Вчений наголошував, що у справі попередження злочинів необхідна наука і знання, щоб виявити спритного брехуна, який користується божінням темного натовпу, а освічені люди його освістують [11, с. 233]. В нашому випадку таким “брехуном” виступає система наркобізнесу з його протиправною пропозицією, міфами про переваги і без-

печність наркоспоживання, відвертим і прихованим пропагуванням заборонених наркотичних засобів і психотропних речовин.

Проаналізувавши деякі положення філософської доктрини попередження злочинів Ч. Беккарія, можна звести превенцію злочинності у сфері наркобізнесу до таких практичних постулатів, наклавши виведені ще у XVIII столітті цим вченим основи профілактики злочинів як кальку на сучасні потреби попередження злочинів у сфері наркобізнесу: ефективне і необтяжене законодавство у сфері обігу наркотичних засобів; навчання об'єктів і суб'єктів профілактики наркобізнесу розпізнавати його прояви; ефективне виконання суддями антинаркотичного законодавства [11, с. 238—239]; удосконалення виховання, яке має полягати не стільки в безплідному навчанні множинності предметів, скільки у виборі та їх зрозумілому тлумаченні [11, с. 241—242], причому, на нашу думку, це стосується всіх учасників превенції наркобізнесу; нагородження чеснот, але тут потребується деяке пояснення. Ч. Беккарія сприймав нагородження чеснот як засіб попередження злочинів [11, с. 240]. З огляду на ці постулати, в теорії кримінального права мова може йти, наприклад, про звільнення від кримінальної відповідальності за дії, передбачені ч. 1 ст. 307, ч. 1 ст. 309 і ч. 1 ст. 311 КК України, у разі, якщо особа добровільно здала наркотичні засоби і окремо прекурсори, вказала джерело їх придбання, сприяла розкриттю злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркозасобів, згідно з ч. 4 ст. 307, ч. 4 ст. 311; особа добровільно звернулася до лікувального закладу і розпочала лікування від наркоманії згідно з ч. 4 ст. 309 КК України.

Теорії кримінального покарання розглядають попередження злочинів через застосування засобів кримінального, фізичного і психологічного примусу, інституту призначення і виконання покарань. Наприклад, теорія залякування завдяки виконанню покарання Філанджері [9, с. 354], нормативно-правовий підхід до понять злочину і покарання, попередження злочинності в теорії остраху завдяки загрозі покарання, або теорія психологічного примусу Ансельма Фейєрбаха без урахування соціальної суті злочину та його причин і похідне звідси обмеження індивідуальної превенції процесом виконання покарання [9, с. 355—357; 10, с. 116], теорія приватного попередження Грольмана [12], в основу якої закладено попередження майбутніх правопорушень [9, с. 358—363], вчення Бентама про кримінальне право, одним з постулатів якого є визнання обставини, що попередження злочинів завдяки покаранню може бути двояким — приватним (індивідуальним) і загальним, де перше спрямоване на позбавлення злочинця можливості завдавати шкоду і його психологічне виведення, там де це можливе; друге — виявляє превентивну дію у загрозі настання покарання і його виконання, що слугує прикладом

для інших членів суспільства [9, с. 364 — 372], теорія юридичного вправлення Штельцера [13], в якій виправлення розглядалося у зміні ставлення злочинця до вчинення злочину завдяки враженню, що потужно, усталено та постійно протидіє потягу до вчинення злочину та збуджує уяву про те, що законні наслідки злочину переважають вигоду, очікувану від його вчинення: психологічну або фізичну насолоду від протиправного діяння, завдання фізичних або моральних страждань жертві, відчуття помсти, жагу до збагачення. Останню тезу малоїмовірно можна застосувати до вчинення злочинів у сфері наркобізнесу, оскільки прибутки від торгівлі наркозасобами найчастіше переважають острахи перед можливим настанням кримінального покарання і позбавленням волі—(вид. І. В.).

Протидія наркобізнесу і профілактика наркоманії, попередження розвитку адиктивної (залежної від прийому наркотичних засобів або психотропних речовин) поведінки наркоспоживачів є міжвідомчим завданням, що підтверджується, зокрема, напрямками сучасних досліджень теоретичних [10; 14; 15; 16] і практичних [17] основ попередження загальнокримінальної злочинності й злочинів у сфері незаконного наркообігу, психічних і поведінських розладів унаслідок вживання психоактивних речовин [згідно з Міжнародною класифікацією хвороб десятого перегляду (рос. мов. — МКБ-10)] [18, с. 28—29].

Система профілактики наркобізнесу має охоплювати сферу державної безпеки, соціальну та гуманітарну сфери щодо охорони здоров'я і соціального захисту населення, медичну, управлінську, юридичну (організаційно-правову, адміністративно-правову, кримінально-правову, кримінально-виконавчу, слідчо-судову), освітню і наукову, економічну і політичну сфери [19].

Вкрай важливим є проведення органами внутрішніх справ профілактичних заходів щодо зменшення попиту на вживання наркосуб'єктів. За даними ДБНОН МВС України [20], в кожній області разом із зацікавленими центральними та місцевими органами виконавчої влади впроваджено регіональні програми з протидії наркозлочинності “Життя без наркотиків”. Якщо протягом 2003—2007 рр. приріст облікованих наркоспоживачів становив 30 %, то в результаті програм зниження попиту у 2008 р.—всього 0,5 %.

Результати опитування працівників ДБНОН/УБНОН МВС України, також підтверджують гостру необхідність первинної профілактики НОН і наркоспоживання. Так, зі 118 респондентів 76,3 % вважають відсутність первинної антинаркотичної профілактики серед молоді та їх батьків, що має проводитися разом з Міносвіти і науки та МОЗ України, чинником поширення наркоманії і НОН. Разом із проведен-

ням заходів загальносоціальної профілактики, респонденти звертають увагу на найбільш значимі напрями протидії транскордонному наркобізнесу, серед яких 19 респондентів-працівників ГУБКОЗ СБ України, опитаних у 2009 р., виділяють проведення міжнародних спецоперацій з протидії контрабанді наркотиків—68,42 %; по 47,36 % зазначили, відповідно, виявлення і ліквідацію нарколабораторій і запобігання наркокорупції в органах державної влади і управління; 31,57 % наголосили на важливості співпраці з населенням прикордонних районів щодо попередження фактів контрабанди наркотичних засобів.

Що стосується засобів кримінально-правової превенції злочинів у сфері наркобізнесу, то 63,15 % опитаних вважають за необхідне ввести до КК України самостійну норму, яка має передбачати кримінальну відповідальність за злочини, вчинені у складі організованих груп і злочинних організацій у сфері організованого наркобізнесу; 68 % респондентів вважають за необхідне ввести довічне позбавлення волі стосовно організаторів і активних співучасників наркобізнесу.

Оскільки наркобізнес виступає системною злочинною прибутковою діяльністю у сфері наркообігу, здійснюваною організованими групами і злочинними організаціями, спрямованою на отримання надприбутків від заборонених законом взаємопов'язаних між собою операцій з виробництва, розподілу, торгівлі, отримання коштів від незаконного наркообігу, то й профілактика злочинів у сфері наркобізнесу має бути чітко виписаною та спиратися на пов'язані між собою заходи з профілактики, запобігання і припинення контрабанди, виробництва, збуту заборонених наркотиків, використання коштів, здобутих від наркобізнесу на різних стадіях вчинення злочинів; контролю за виконанням профілактичних заходів і перевірки ефективності останніх, без чого профілактика стає неконкретною, розмитою, втрачається її об'єктна спрямованість, мета і результативність.

Список використаних джерел

1. Тимофеев Л. М. Наркобизнес. Начальная теория экономической отрасли / Л. М. Тимофеев. — М. : Рос. гос. гуманитар. ун-т, 1998. — 112 с.
2. Глушков В. А. Система правовых, организационно-управленческих и оперативно-розыскных мероприятий по предупреждению преступлений / В. А. Глушков, Д. А. Михайличенко // Вісн. Луган. ун-ту внутр. справ. — 2007. — № 2. — Спец. вип. — Ч. 1. — С. 7—15.
3. Лист Ф. Задачи уголовной политики ; Преступление как социально-патологическое явление / Франц фон Лист : [сб. работ] : [пер. с нем.] В. С. Овчинский (сост. предисл.). — М. : ИНФРА-М, 2009. — 104 с. — Серия ("Библиотека криминолога"). — Привед. по : Лунеев В. В. Преступность XX века. Мировые, региональные и российские тенденции / [пред. акад. Рос. акад. наук В. М. Кудрявцева]. — М. : НОРМА, 1999. — 516 с.

4. Лунеев В. В. Преступность XX века. Мировые, региональные и российские тенденции / Виктор Васильевич Лунеев ; [предисл. акад. Рос. акад. наук В. М. Кудрявцева. — М. : НОРМА, 1999. — 516 с.

5. Мішиєв В. Д. Психічні та поведінкові розлади внаслідок вживання опіоїдів : клініка, діагностика, терапія / В. Д. Мішиєв. — Львів : Мс, 2005. — 200 с. — (Керівництво для лікарів).

6. Шабанов П. Д. Наркомании : патопсихология, клиника, реабилитация / П. Д. Шабанов, О. Ю. Штакельберг ; [под ред. А. Я. Гриненко]. — СПб. : Лань, 2000. — 368 с. — (Серия “Мир медицины”).

7. Хутыз Р. А. Предпосылки формирования признака общественной опасности деяний, сопряженных с незаконным оборотом наркотиков, в постулатах мировых религий / Р. А. Хутыз // Рос. следователь. — 2009. — № — С. 30 — 32.

8. Блюхер А. Ф. Этические основания и аргументы в теориях правового наказания : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. философ. наук : спец. 09.00.05 “Этика” / А. Ф. Блюхер. — М., 2009. — 25 с.

9. Уголовное право. Начала уголовного права. С. Будзинский — Варшава, 1870 : Напечат. по определению Совета Императорского Варшавского ун-та [Электронный ресурс]. — Режим доступа : Allpravo.Ru — 2005.

10. Теоретические основы предупреждения преступности / отв. ред. В. К. Звирбуль, В. В. Клочков, Г. М. Миньковский. — М. : Всесоюз. ин-т. по изуч. причин и разраб. мер предуп. преступности : Юрид. лит., 1977. — 256 с.

11. Чезаре Беккариа. О преступлениях и наказаниях / Беккариа Чезаре. — М. : Фирма “Стелс” БИМПА, 1995. — 304 с.

12. Ueber die Begründung des Straf rechts — Giessen, 1799. — S. 3.

13. Kritik des Egger'schen Entwurfs eines Str. G. B. für Schleswig. — Altona, 1811. — S. 424.

14. Шляпочников Общие меры предупреждения преступности / О. С. Шляпочников. — М. : Знание, 1972. — 32 с. (Серия “Государство и право”).

15. Жалинский А. Э. Специальное предупреждение преступлений в СССР (Вопросы теории) / А. Э. Жалинский. — Львов : Изд-во при Львовськ. гос. ун-те, издат. объедин. “Вища школа”, 1976. — 196 с.

16. Токарев А. Ф. Криминологическое прогнозирование и планирование предупреждения преступлений : [Лекция] / А. Ф. Токарев. — М. : Академия МВД СССР, 1990. — 29 с.

17. Лекарь А. Г. Профилактика преступлений / А. Г. Лекарь. — М. : Юрид. лит., 1972. — 104 с.; Токарев А. Ф. Криминологическая характеристика преступлений, совершаемых несовершеннолетними и молодежью и их предупреждение : [Лекция] / А. Ф. Токарев. — М. : Академия МВД СССР, 1990. — 31 с.

18. Чуркин А. А. Краткое руководство по использованию МКБ-10 в психиатрии и наркологии / А. А. Чуркин, А. Н. Мартышов. — М. : Изд-во “Триада-Х”, 1999. — 232 с.

19. Про основи національної безпеки України : Закон України від 19 черв. 2003 р. № 964-IV // Офіц. вісник України. — 2003. — № 29. — Ст. 433. — 1 серп.

20. Інформаційно-аналітичний огляд про результати роботи органів внутрішніх справ у протидії наркозлочинності за 5 міс. 2009 року : Лист “Про стан виконання Програми реалізації державної політики у сфері боротьби з незаконним

обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів на 2003 — 2010 роки”; М-во внутр. справ України, 2009.

В статье рассмотрены некоторые научно-теоретические аспекты становления и развития основ профилактики преступлений как таковых и в сфере наркобизнеса в частности.

The article deals with some scientific-theoretical aspects of becoming and development of the principles of prophylaxis of crimes on the whole and in the narcobusiness sphere in particular.

Стаття надійшла до редакції журналу 18 листопада 2009 року.